

С Т А Н О В И Щ Е

от доц. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова

**за Дисертацията „Покровителство, автономия, суверенитет
политическата култура на възрожденския елит от първата половина
на XIX век” за присъждане на образователната и научна степен „доктор”**

на Ваня Николова Рачева

**Професионално направление 2.2 История и археология
Софийски университет „Св.Климент Охридски”. Исторически факултет,
Катедра „История на България”**

Научните дирения на ас. Ваня Рачева са насочени към изясняване на политическите идеи, проекти и инициативи на българското възрожденско общество през първата половина на XIX в., свързани с домогванията му за независимост. Във фокус са проекти, целящи промяна в статуса на българския народ в границите на Османската империя, както и за уреждане на самоуправление за сънародниците-бежанци, оказали се на чужда територия. Предварителните проучвания на докторантката отдавна са намерили публичен израз в над десет статии и студии, отпечатани в специализирани издания. Задълбочила познанията си за епохата, Ваня Рачева пристъпва към написване на своя дисертационен труд, като упорито се стреми да разшири кръга от извори по избраната многоаспектна тема. Накратко може да се каже, че на вниманието ни е представено обобщаващо изложение, резултат от собствени изследвания върху конкретни политически проекти и казуси. Успоредно с допълване на отделните си разработки, авторката предлага обосновани корекции на някои грешки и пресилени тези в литературата; проучва обстойно и редица нови въпроси, породили се в хода на работата по темата.

Втори основен обект на изследване е политическата култура на българския възрожденски елит. Естествено отначало е пояснено какво съдържание се влага в тези две условни понятия. Пояснени са и характерните за епохата термини: „покровителство”, „автономия”, „суверенитет”, „сюзерен” и пр., касаещи народи, намиращи се под чуждо владичество или зависимост и борещи се за самостоятелност. Авторката обръща внимание и на закъснението, с което проникват до българите, поданици на Османската империя, реални сведения за механизмите, движещи международните отношения и за държавно-устройствената практика на европейските страни.

Общият поглед върху изложението показва, че докторантката се придържа строго към научните изисквания. За това говори последователността ѝ при издирване и оползотворяване на нови източници. От тази гледна точка постигнатото в Дисертацията следва да се оцени високо като се има пред вид ограниченият достъп на българските изследователи, по обективни причини, до автентични документи за първата половина на XIX в. Освен от нашите архиви, много сведения В. Рачева е извлякла от руски, сръбски и други чуждестранни документални корпуси и издания.

В глава I на Дисертацията се анализират хронологически последователно възникналите през първата половина на XIX в. български идеи и проекти за политическа автономия и, доколкото позволяват изворите, се изясняват съпътстващите ги дипломатически стъпки и действащите личности. Очертавайки историческия контекст, авторката припомня традицията – подтиснатите православни народи на Балканите да изпращат писмени изложения и делегации до руския самодържец, за да издействат неговата закрила. По различно време към такива опити прибъгват власи, молдовци, черногорци, сърби. Политическите искания за „руско покровителство” и „руско поданство” добиват популярност покрай тази традиция. Вести за някои от тези мисии стигат до знанието на българската диаспора и стават подтик за собствени

инициативи. Съпоставката между формулираните искания дава повод докторантката да се задълбочи в изучаването на руския политически фактор и промените в руската доктрина по Източния въпрос.

Ролята на Русия на Балканите Ваня Рачева подчертава с факта, че от края на XVIII в. около Османската империя се оформят буферни зони от автономни области (с привилегирован статут), оставащи под османски сюзеренитет, но същевременно под силно руско влияние. Тяхната автономност се затвърждава чрез демарши на руската дипломация, при сключване на международни договори и споразумения. Прецеденти от този род въздействат за организиране акцията на Иван Замбин и Атанас Некович в Русия. Принос на авторката при разглеждането на този казус е, че разкрива главния руски посредник на българските делегати в Петербург – ген. Иван Горич. Проследявайки идейното избистряне на българския проект, В. Рачева постига цялостна представа за мисията Замбин – Некович, и за намесата в нея на Софроний Врачански, чийто духовен сан и авторитет я легитимират. В края потвърждава, че тази мисия с основание се приема за първа българска акция с дипломатически характер. Тук проличава коректността и вискателността на докторантката – тя не пропуска да отбележи, че междуременно са открити сведения за предходни български дипломатически постъпки, датирани 1672 г. и 1773-1775 г. (за тях съобщават Ирина Достян и Сн. Панова). Предвид крайно оскъдните документални данни за инициаторите на тези български опити В. Рачева основателно не прибързва със заключение, което да промени оценката на познатата акция, свързана с името на Софроний.

За по-далечните политически стремежи на тогавашния български елит се съди от целенасочените постъпки за издействане на автономен статут за нашите бежанци, установили се на румънска земя. Убедителни са изводите на В. Рачева относно идеите на епископ Софроний как бежанците да бъдат събрани компактно и да се устрои за тях автономна област, под руско покровителство. Жителите ѝ следвало да се ползват с териториално-административна, икономическа и културно-обществена самостоятелност. Съставената от Софроний „Молба от всички българи” – май 1811 г. е определена като част от по-разгърнати български действия, насърчени от малоброен емигрантски елит. Докторантката намира за пресилено застъпеното в литературата мнение, че около Софроний е създаден български комитет, но приема за безспорен факт налагането му като политически лидер и представител на емиграцията. Доказателства се съдържат във въведените допълнителни данни за оживените му контакти в Букурещ с представители на различни среди, включително с руското военно командване и окупационните административни власти. Нова светлина е хвърлена и върху участието на българските бежанци във Влашко и Молдова след 1810 г. Чрез привлечени автентични документи авторката потвърждава, че ген.Кутузов спира разпоредената акция за тяхното силово изселване към Южна Русия, след което отразява обективно и последвалия скоро неблагоприятен за бежанците обрат в официалната имперска политика. В резюмирана форма тя пояснява и издадените от руска страна основни укази с обявени привилегии за преселниците; очертава и реалните условия, при които попадат разпокъсаните части от българския бежански поток: едни преселени в Бесарабия, а други – в Херсон (Новорусия), отдалечени максимално от границите на Османската империя.

За да проследи еволюцията на вложените идеи в българските политически проекти за самостоятелност /автономия/ под руско покровителство, В. Рачева прави съпоставителен анализ и на по-късните политически проекти, подготвени от Атанас и Александър Нековичи, които предприемат в 1819 и 1829 г. официални постъпки пред оторизирани представители на руския император и пред Високата порта. Отразява и политическата активност на Васил Ненович и кръга около него.

В глава II се разглежда от нов ракурс политическият замисъл от 1831 г., обявен в историографията като амбициозен проект за „Българско княжество” в Добруджа. Добросъвестно се цитират, както и за другите проекти, досегашните изследвания; уточнява се групата активни радетели на идеята. В. Рачева прецизира същността на проекта, като изтъква, че в 1831 г. инициаторите са имали пред вид автономен статут на областта, а не самостоятелно

княжество. Водещо за тях е желанието да помогнат за преустановяване на бежанската вълна. Опустушената от военните операции през 1828-1829 г. Североизточна България била застрашена от пълно обезлюдяване. Вън от този контекст е трудно да се обяснят мотивите на българската идея за обособено самостоятелно управление в границите на Добруджа. Изказани са също достоверни предположения за позицията на княз Стефан Богориди и защо той оттегля обещаната отначало подкрепа за проекта.

Покрай тези събития В. Рачева разкрива особената двойствена роля на Михаил Герман, дипломатически агент и близък съветник на княз Милош Обренович. Този опитен във воденето на международни преговори българин точно тогава по поръчение на покровителя си действа пред Портата за решаване на важен за Сърбия казус. Предполага се, че неговата поява в Цариград вероятно е повлияла за негативното развитие на българската инициатива. Докторантката отбелязва тук важно свое наблюдение – М. Герман, както и други българи съветници на княз Милош, въпреки че изявяват българското си самосъзнание в културни начинания, се държат встрани от усилията на сънародниците, загрижени за радикална промяна в политическия статус на родината.

Проблемът за политическата култура, по-точно за нейното равнище в българското възрожденско общество през втората четвърт на XIX в., е разгледан в глава II. Събрана е информация какви са били политическите познания, представи и стремежи на образованите и обществено активни личности. За целта авторката се вглежда във Велчовата завера от 1835 г., преценявана от повечето ѝ изследователи като пръв самостоятелен опит за освободително въстание. В оскъдните извори обаче липсват сведения за идеите на съзаклятниците за бъдещото политическо устройство. Докторантката допуска влиянието на сръбския пример. Същевременно тя възразява на предположението за косвена съпричастност на Русия в замисъла. По този повод тя припомня, че освободителните тежнения на българите по това време още нямат самостоятелно място в руската източна политика.

В труда основателно се набляга на танзиматските реформи и тяхното отражението върху политическия речник на българите и промените в техния мироглед и аспирации. В тази връзка е добре да се подчертае, че оповестените реформени актове откриват възможност за реално нарастване на легално-политическия натиск към Портата от страна на българите. Желателно е усилията на авторката за терминологична яснота да продължат. Намирам за пропуск, че тя не е обобщила преценката си за ролята на българската емиграция в процеса на повишаване политическата култура на възрожденското общество. Що се отнася до ранните импулси и политически проекти, на които се спира – те идват предимно от сънародници, трайно установили се или временно пребиваващи в емигрантските ни средища в съседните страни. Българите в границите на Османската империя добиват представа за политическите реалности в Европа и усвояват новите термини в международния живот до голяма степен посредством общуването с емиграцията и чрез печата в чужбина.

В глава II важен принос представлява изложението, посветено на Неофит Хилендарски (Бозвели). Наред с обществените му прояви В. Рачева изяснява идейното му израстване и аргументира мястото и заслугите му на далновиден политик. Дейността му е разгледана в контекста на настъпилата епоха на Танзимата, когато проблемът за еманципирането на българите в Османската империя излиза постепенно на преден план. Приведените свидетелства за активизиране на реформаторските среди около Абдул Меджид през 1843-1845 г. обясняват свиканото в Цариград широко събрание на депутати от всички провинции, по разпореждане на султана. В дисертацията е отделено особено внимание на тази добре планирана инициатива на реформаторите. В. Рачева всъщност първа интерпретира това „депутатско събрание“ от 1845 г., като взема предвид намеренията на управляващите и посочва последствията му, въз основа на документи от архива на М. Чайковски. В резултат е внесена яснота за това събитие, negliжирано досега в нашата литература, поради изказания някога от Г. Раковски упрек, че на събраниято българските депутати се провалили. Подхождайки критично, докторантката проследява по-нататъшните стъпки на по-активните български депутати и повдига въпроса за

връзката им с Неофит Бозвели и Иларион Макариополски и техните меморандуми от 1844 г. Изяснените обстоятелства около депутатското събрание от 1845 г. допълват представата на политическата акция, подета от двамата духовници, която проучвах преди години, с акцент върху искането за българско национално представителство при Високата порта. В очертания тук конкретен научен принос на Дисертацията виждам с удовлетворение продължение на изследванията, насочени към темата за легално-политическото движение през Възраждането.

В стремежа си да реконструира дейността на политика Неофит в реалните условия, В. Рачева обогатява съществено и представата за българската общност в Цариград като отделя внимание на полското и руското влияние. Някои документални свидетелства ѝ дават повод да търси в това направление причините за възникналите противоречия между изявяващите се там видни българи. Тя доказва активността на руското посолство в лицето на посланик Вл. Титов и нееднозначните последствия – отразени в позицията му по църковния въпрос и в различното отношение към Неофит Бозвели, и към Александър Екзарх. Критична е оценката на авторката за намесата на Ал. Екзарх в българските политически проекти; самото му налагане за лидер сред сънародниците е свързано според нея с проникването на чуждите влияния в българското общество. Положително следва да се оцени и в този случай обективният подход при изследването.

***

Показателно е, че Ваня Рачева не избягва спорните въпроси в историографията, проявява критичност към срещаните необосновани твърдения и тези. Внасяйки корекции по документален път, обосновава своето мнение и стига до фактологически приноси. Такива има на много места в труда, наред с аргументираните изводи и обобщения. Поради сложността на разглежданите проблеми естествено в настоящия труд може да се видят пропуски и да се отправят критични бележки и пожелания. Те обаче не променят впечатлението за високото равнище на Дисертацията. В заключението ѝ авторката скромно отбелязва, че темата за политическата култура на възрожденския елит не е изчерпана и, вярна на своята възискателност, очертава три тематични кръга, които имат потенциал и заслужава да бъдат доразвити. Добре е това да стане предвид бъдещото отпечатване на труда, което пожелавам.

Дисертацията е издържана от езикова гледна точка. След обсъждането на труда в катедрата авторката се е съобразила с препоръките – прецизирала е някои формулировки, избегнала е повторения, внесла е целесъобразни промени.

Авторефератът коректно отразява съдържанието на труда. В него отчетливо са изказани основните изводи от изследването. В авторската справка за научните приноси в Дисертацията са изредени само част от постиженията, но списъкът им може спокойно да се допълни с други посочени в рецензиите.

Всичко казано дотук потвърждава впечатлението, че обсъжданият дисертационен труд отговаря на изискванията на Правилника – показва както теоретичните познания, така и изследователските качества на докторантката – факт всъщност отдавна известен на колегията.

В заключение – Дисертационният труд на Ваня Рачева съдържа важни научни резултати. Изброените тук конкретни приноси и значими творчески постижения на авторката ми дават основание като член на научното жури да гласувам положително за предложението да ѝ бъде присъдена образователната и научна степен „доктор”.

Доц. д-р О. Маждракова-Чавдарова